

Matas Toliušis

Gidas edukatorius, 27 m.

07.19

Prasideda naujas žingsnis – kelionė iš Lietuvos. Čia atlikome įmanomus darbus, tyrimus. Dabar laikas surinktą informaciją panaudoti Kazachstane. Emocijos ramios, jaučiuosi pasiruošęs, tinkamai nusiteikęs. Šiandien prasmingų darbų pradžia. Mes juos įgyvendinsim, nes suburta puiki, susidirbusi grupė pilietišku žmonių. Lietuvą privalo pasiekti mūsų darbų rezultatai. Džiaugiuosi būdamas to dalimi.

Žmonės, kurie dalinasi su mumis savo istorijomis, tiki mumis ir mūsų ryžtu.

Šiandien mūsų laukia susipažinimas su jauna sostine Astana, iš kurios ir prasidės žygiai Kazachstane po lietuvių kalinių palaidojimo vietas, memorialus, vietinę gyvūniją ir netradicines gyvenimo sąlygas.

00.30 Atvykęs Lietuvos ambasadorius Kazachstane supažindino su Astana. Paaiškėjo, kad tai gana saugus miestas. Įsikūrėme vietiniame hostelyje, miegojome lovose, soti vakarienė. Laukiu tikrosios Kazachstano tikrovės.

07.20

Astana. Diena joje ir Alžir memorialo lankymas. Du jausmai. Švaru, tvarkinga, gražūs pastatai, žiupsnelis gamtos, bet tuščia. Toks dirbtinis miestas. Jaukumo nėra. Alžir memorialas – kitas reikalas. Moterų ir vaikų kalinimo vieta, kur žmonės buvo atvežami tik už tai, kad jų vyrai buvo pripažinti tėvynės priešais. Stebiu vaikų nuotraukas ir tylą. Nėra, ką pasakyti. Režimo aukos. Nieko nepadariusios blogio aukos. Laikotarpio taikiniai.

Pačiame lageryje buvo ir 13 lietuvių. Kai kuriuos radome iškaltus sienoje. Visa tai panašu į mūsų tautiečių likimus. Bausti už laisvės troškimą.

Temirtau kapinės. Kai kalbėjome su ekspedicijos draugais, nutarėme, kad Lietuvoje kapavietės žymiai labiau gerbiamos, prižiūrimos. Čia geriau nei pasakoja apie Sibiro kapinaites, kur randa miškuose, bet Kazachstane – vien atverta tvora, o antkapių esama išverstų, apaugusių medeliais, aukšta žole. Visgi, šalia radome ir sutvarkytų. Ieškojome lietuvių, perėjus didžiulį plotą, radau tik vieną – Viktorą Mackų. Sutvarkėme amžino poilsio vietą, bet dar svarbiau, kad antrą kelionės dieną mes pradėjome tai, dėl ko atvykome – ieškome, tvarkome, įamžiname lietuvių likimus.

07.21

Dolinkos lageris. Politinių kalinių, aukų muziejus ir Mamyčių (Mamočkino) kapinės. Šturpi vieta. Vos užėjus į tas kapines, norėjau išeiti. Kiekvieną jos palietė savaip. Nuriedėjo ne viena ašara. Aš susilaikiau ir greit išėjau. Man buvo nemalonu ir skaudu pagalvoti, kad vaikai mirdavo lageriuose. Juolab su žmona Kristina auginame dvejų metų sūnų. Nejučia susimąstai, ar tavo šeimai viskas gerai, nors tikriausiai žinai, kad gerai. Vistiek prigalvoji situacijų, kas galėtų nutikti. Emocijos savaime kaupėsi viduje. Nenorėjau niekam jų rodyti. Išėjau prie autobusiuko ir pradėjau juokauti su Roberta. Galbūt ir jai buvo per slogu būti tose kapinėse. Juokas tapo apsaugine priemone nuo emocijų išsiliejimo. Priėjome autobusiuką ir laukėme kitų grįžtančių po maldos.

Saranė. Radome du kryžiui viduryje nieko – stepėje, apie puskilometrį nuo pagrindinio kelio. Pranui Perevičiui (tarnavo Lietuvos kariuomenėje tarpukariu, buvo partizanų ryšininkas slapyvardžiu Klausu) ir Pranui Vitkauskui (geležinkelio tarnautojas, aktyvus partizanų rėmėjas). Du laisvės kovotojai. Išvežti ir įkalinti už tai, kad nesutiko atiduoti galimybės gyventi laisvoje tėvynėje. Jie nepasidavė. Pakalbėjau su ekspedicijos vadovais Arnoldu ir Nerijumi. Juk statysim čia kryžių? Nutarėm, kad potencialu ir itin prasminga. Kryžius stovėtų ir tarnatų ne tik kaip aiški rodyklė, kur palaidoti mūsų tautiečiai, bet taip pat saugotų istorinę atmintį – priverstinai lageriuose kalėjusių ir mirusių lietuvių atminimą. Visgi lieka klaustukas.

12 valandų kelionė Karaganda-Džezkazganas. Vienas įdomiausių kelionės išgyvenimų iki šiol. Senovinis traukinys, vadinamas „plackartu“. Lėtas ir prigrūstas žmonių. Išlipus tarpinėje stotelėje nakčia matai bėgiojančius vietinius ir girdi raginimus paragauti nacionalinio gėrimo – kumelės pieno. Vaizdas kito neatpažįstamai. Nuo žalumos iki visiškai bespalvės stepės. Atsikėlus naktį, pro langą mačiau vietinius klajoklius ir laukinius arklius. Tik klausimas iš kur medienos gausime? Čia tuščia. Matyt, atveš iš kitur. Kaip vadovai dažnai kartoja, Kazachstanas gyvena visai kitom taisyklėm, todėl dėl nieko negali būti tikras 100%. Šiose apylinkėse mūsų laukia rimtos paieškos ir bandymas įvykdyti prašymus, kuriuos atsivežėme iš Lietuvos. Laukia Džezkazgano kapinės, Satpajevo gyvenvietė, Rudniko lagerio teritorija ir kapinės bei Kengyro sukilimo aukų memorialo vieta. Tikiuosi rasti Raimondos Lipniūtės kapą. Prašymą gavau iš tremtinės Onos Butiškienės ir jos giminaičių. Taip pat manyje Satpajevo gyvenvietėje gyvenusio partizano Vytauto Balsio-Uosio prašymas surasti jo pastatytą namą. Turim nuotrauką ir tikimės rasti.

07.22

Kengyro sukilimo aukų memorialo vieta ir Džezkazgano kapinės. 2004 m. pastatytą monumentą tvarkė 2009 m. metais atvykusi „Misija Sibiras“ ekspedicija. Šiandien mes atnaujinome jį – nudažėme metalinį kryžių ir sutvarkėme monumento aplinką. Geriausia dalis – pirmas Lietuvos himno giedojimas simbolinėje vietoje, kurioje pažymimi ne tik lietuvių, bet ir latvių, ukrainiečių ir rusų likimai. Po sutvarkymo jautėsi pakylėjimas, nes pagaliau saugome istorinę atmintį, prisidedame prie jos tęstinumo. Istorija apie lietuvius politinius kalinius išliks gyva šiuose kraštuose.

Vakaro aptarimas. Visi pasidalinome mintimis apie 4 dienų išgyvenimus ir emocijas. Buvo įvairių pozicijų: vieniems patiko maždaug viskas, kiti, tarp jų ir aš, pastebėjo, kad norėtų daugiau veiksmo. Išties iki šiol man viskas tinka: tiek komanda, tiek organizavimas. Tiesiog norėčiau, kad daugiau galėčiau padaryti čia, nes man asmeniškai norisi, kiek tik galima daugiau pasiimti ir duoti ekspedicijai, ir visai misijai. Tikiu, kad jau įsibėgėjome, viskas tik gėrės.

Džezkazgano kapinės. Radome 7 kapus. Lietuvių kapus. Vienas buvo vienerių metų berniukas Vytautas (1959–1960). Kaip tėvui, turinčiam panašaus amžiaus sūnų, sugraudino vaikščiojant rasti ne tik jį, bet ir kitų tautybių kūdikius, mažus vaikus. Iškart susimąstau, kokia tai neteisybė. O kas būtų jei mano sūnui, kas nutiktų? Juk tie vaikai negalėjo savęs apginti, negalėjo net būti apginti, nes sovietinis režimas visiems buvo vienodai „teisingas“. Esi vaikas, vyras, moteris, neįgalusis, senolė – visiems vienodai skaudžiai teko iškentėti tą laikotarpį – būti išvežtiems iš namų, atskirtiems nuo šeimos.

Komanda. Esu labai ja patenkinta. Visais 24! Nors dabar esame tik 12, bet po poros dienų vėl susitiksimė. Kiekvienas esame skirtingo amžiaus, profesijų, pažiūrių, bet matau vieną iš didžiausių stiprybių – sugyvename, daug juokiamės, sėkmingai susitelkiame darbui, padedame vieni kitiems. Aš jaučiuosi labai komfortabiliai. Misijos vadovai ne veltui sako, kad esame viena šeima. Tikriausiai tokiais ir tampame. Ai, ir geriame daug kolos, nes galbūt tik tai mus atgaivina.

Telefonas. Tiksliau jo neturėjimas. Visiškai to nejaučiu. Net keista man. Šiaip dažniausiai kasdien esu telefone, internete. Čia jaučiuosi labai atitrūkęs, net užsimirštu, kad turiu Lietuvoje telefoną. Sorry, Huawei, bet gal pavyks ir grįžus labiau tavęs atsisakyti. Giminaičių nebenervinsiu pastoviu naudojimu.

Kalba. Kaip blogai jaučiuosi nemokėdamas rusų kalbos. Negaliu laisvai komunikuoti. Komanda patvirtintų, kad man tik kalbėti ir kalbėti. Kartais net per daug. Pats tai jaučiu. Kaip prisiversti pradėti jos mokytis? Dabar motyvacijos nemažai, bet ar jos bus Lietuvoje? Gal koks 30 proc. Manau ateityje atsiras ne vienas toks atvejis, kaip traukinyje Karaganda-Džezkazganas, kai būtų tiesiog malonu apsikeisti informacija, kad ir labai paprastais klausimais.

Šeima. Pasiilgau. Laukiu 25 dienos, kai bus mūsų su Kristina trečios vestuvių metinės. Galėsiu paskambinti, trumpai pasikalbėti. Gal Ažuolas normalų sakinį jau sudėlios. Jie prie jūros, ne per daug

bus pasiilgę, bet man jau jaučiasi. Vaikščiojant tarp vaikų kapelių, nejučia susimąstai, ar tikrai viskas gerai sūnui.

07.23

Satpajevo kapinės. Sėkmingas kapinių šukavimas. Radom 12 kapų. Pats vieną keturių Griciūnų kapą suradau. Juos tvarkysime ryt. Įspūdžiai puikūs, antra diena kaip tvarkome kapinaites, ištyrimas pasiskirsčius ir radimas, vėliau dažymas, žolių rovimas. Įdomiausia emocija buvo Enijos, vakar nieko neradusios, o šiandien radusios du kapus. Kaip žmogus džiaugėsi! Vienas iš dalykų, kodėl ši misija yra vertinga. Istorinė tremčių ir politinių kalinių atmintis perduodama iš kartos į kartą. Jaunimui rūpi. Po 10 metų gal žmonės Lietuvoje nebesistebės, kodėl mes ten važiuojam. Enija atvyko iš JAV, kad pagerbtų, ne tik savo giminačių atminimą Balchaše, bet ir skleistų žinių apie visus lietuvius, kurie nukentėjo nuo lagerių ir tremties.

Ekspedicijos draugai. Kristijonas – pats įdomiausias ekspedicijos dalyvis. Šis žmogus yra iš kitos planetos gerąją prasme. Jis kartais toks lengvai pasimetęs, bet tuo pačiu inventorius viršininkas. Susitvarko. O jau komiškų situacijų gausa, kurias jis sukelia net pats to nenorėdamas. Juokiamės iki ašarų! Mūsų komandos magija. Taip visos kelionės metu. Geros nuotaikos užtaisas penktą dieną. Tikiuosi, kad žmogus nepriims to, kaip pašaipos. Jis kone labiausiai įsijungęs į mūsų darnią komandą. Kaip ir sakiau, jis yra įdomiausias komandos narys.

Rudniko lageris. Geriausia diena iki šiol. Super! Mes dirbom visą dieną Satpajevo gyvenvietės kapinėse ir Rudniko lagerio teritorijoje. Pirmosiose radom dvylika kapų. Ryt važiuosim tvarkyti, daugiausia darbo padaryta Rudniko lagerio vietoje, šalia esančiose kapinėse. Darėme svarbų darbą: ruošėme pirmąjį ekspedicijos kryžių, ryt jau bus paruoštas pilnai ir pastatytas 8 partizanų amžino poilsio vietoje. Be to, kita grupės dalis betonavo plokštę ir nešė akmenis sutvirtinti kapavietei. Visi esame žiauriai pavargę, bet toks geras jausmas, nes paliekame savo žymę politinių kalinių istorijoje.

Vienas iš ekspedicijos kertinių momentų ir labai atsakingas. Su Domu braižydami linijas apsitarėm, kad nedrašu, nesinori suklysti išpjaunant kryžmą. Laukiam rytdienos ir tautiškos giesmės.

Satpajevo vietovė. Vis dar nesuprantu, kaip žmonės gali čia gyventi. Kultūrinis šokas. Namai, namukai, keliai, keliukai, skurdžios parduotuvės, kuriose sunkiai rasi daržovių. Ir ne tik jų. Turgelio dar neradom. Kaip būtų gerai gauti arbūzo ar daugiau obuolių. Pats Džezkazganas ir aplinkinės vietos atrodo kaip nepabaigtos statyti. Vis kažko pritrūko. Vietiniai nesiskundžia ir neverkia. Jie sako, kad dabar aukso amžius.

Smagiausia dienos procedūra – jos aptarimas neformaliai. Visi būna prisikaupę emocijų, matę daugiau ar mažiau. Kartu apmąstom, pasijuokiam. Jaučiuosi kaip šeimoje. Vienas draugelis, kitas pokštininkas. Mes, drįstu pasakyti, esam super komanda-šeimynėlė.

07.24

Daugiausiai emocijų sukėlusį dieną. Roko 18-asis gimtadienis. Ryte sušokom ir pasveikinome taip ypatingai sutikus pilnametystę. Kiek žinau, jis 17-ąjį gimtadienį praleido vienas naktį išėjęs į mišką. Jis – būsimas Lietuvos kariuomenės karininkas, jau praėjęs atrankas, liko tik pabaigti gimnaziją.

Vėliau laukė ne mažiau svarbūs darbai – Satpajevo kapų, kuriuos radome vakar, sutvarkymas ir pastangos rasti Jono Maurickio kapavietę. Vakare nepavyko, privalėjom ir norėjom atsigriebti šiandien. Kartu su Simonu šukavome likusį kapinių trečdalį. Be vaisių. Kiti tuo metu tvarkė surastuosius kapus. Susirinkę į krūvą nutarėme, kad darysim dar vieną kapinių peržiūrą nuo pradžių. Kažką būsime praleidę, neapleido jausmas. Iš nuotraukos matėsi, kad tai masyvus kryžius ir turėtų aiškiai matytis, juolab vietovė nebuvo apaugusi krūmynais. Mus lydėjo sėkmė, ilgai laukti neteko. Po kokių dešimties minučių, pasigirdo Aistės balsas: „Man regis radau“. Visi nutilome. Kad tik būtų JIS, kad tik būtų JIS. Aistė šaukia. Taip, radom! Iš skirtingų kapinių kampų pasigirsta šūksniai ir pėdos. Visi artėja prie Jono kapo. Pribėgęs prie Aistės apsikabinau, mums visiems pavyko. Raimonda Lipniūtė, kurios ieškojome,

jau buvo giminaičių išgabenta į Lietuvą. Po sutvarkymo sustojome išsimėtę ir tylėjome, nesitarę, bet faktas, kad jausdami tą patį. Tylos minute pagerbėme lietuvių atminimą. Užrišta lietuviška vėliavėlė žymės tai. Paskambinome giminaitėi, kuri ir prašė rasti kapą. Tyla ir ašara, džiaugsmas ir mūsų ašaros. Koks pasididžiavimo jausmas, kad esame lietuviai ir tampame tokie artimi. Ne padėkos žodžiai, o nuoširdi emocija iš artimo Lietuvoje ir padaro šią misiją svarbia. Nurodo mūsų tolesnių darbų kryptį – mes išsaugosime politinių kalinių atminimą.

Laukia Rudniko lagerio kapinės ir kryžiaus statymas, pirmojo kryžiaus. Visi pasidalinome darbais, kad tik viskas greičiau: vieni nešė akmenis iš už 300 m esančios krūvos, kiti darė kryžiui lietuviškas saulutes, kiti tvarkė kitų lietuvių kapus, kuriuos papildomai radome. Ilgai laukėm, kada pirmas kryžius bus iškeltas. Jis išėjo su visais pagražinimais, kokį ir įsivaizdavo ekspedicijos vadovas Arnoldas. Įstatėme, prikaldėme lenteles, visi po vieną vinį. Sugiedojome himną apsikabinę. Mums pavyko. Porą lietuviškų dainų savo mintyse paskendę sudainavome. Buvo jautru, buvo gera. Partizanų, Lietuvos karininkų ir Rudniko lagerio kalinių monumentas nebus pamirštas. Nunarinau akis ir apie nieką negalvojau, tik tai, kad džiaugiuosi galėdamas prisidėti prie šio nuostabaus proceso.

O kaip valgyt mes norėjom! Po pusryčių jau buvo keli praalkę, atėjo 17 val., bet visus vedė vidinė motyvacija pastatyti kryžių.

Kelionė traukiniu Džezkazganas-Karaganda. Antrasis reisas šiuo traukiniu. Jame tiek daug visko telpa ir turiu omeny ne vien žmones, kurių visada pilna. Dauguma jų draugiški, šnekina, atsakinėja, pavaišina kuo nors. Tik vieną piktą burbeklį sutikom, bet greit užsimiršom. Traukinys keliauja 12 valandų ir turi tris sustojimus. Pirmas į abi puses, maždaug tarp 23:30 ir 00:00 vietos laiku, kitas – naktį, po kelių valandų, ir paskutinis – paryčiais. Miegas? Galvojau bus sunkiau. Siaurokas gultas antrame aukšte neatrodo patikimai. Tačiau po pirmos kelionės jau esu ramus. Miegojau $\frac{3}{4}$ laiko ir patogiai, ir smagiai. Tik kiek karšta, nes šis senas traukinys neturi kondicionieriaus. Dabar kaip tik laukiu išlipimo 23:51 viename iš sustojimų, kurio pavadinimo nesuprantu, bet žinau, kad bus įdomu

vien išlipti ir pasivaikščioti atsitiktinėje stotelėje. Joje tikriausiai daugiau gyvenime nesilankysiu. Kelionės traukiniais išvis yra magija, kuria itin retai naudojuosi Lietuvoje, bet Kazachstane patirsiu visą šarmą. Traukinių entuziastui tai yra kažkas stebuklingo.

07.25

Tuoj būsiu Karagandoje ir atrodo oras nebelepins. Pietų grupė tris dienas praleido Lietuvoje. Gal šiandien jau nebelis. Viliuosi. Juolab, kad planas pastatyti dar tris kryžius.

Dvi dienos – du kryžiai. Turėjom visiškai kontrastingą dieną. Ryte parvykom į Karagandą, mus pasitiko Pietų grupė. Jie mums pusryčius, mes jiems kumyso. Mes su šortais, jie su striukėmis. Visiškai skirtingas oras sąlygas patyrė jie ir mes. Jei čia lijo tris dienas, mes perkepėm. Pokštų buvo iš abiejų grupių. Na, jautėmės laimėję Džezkazgano pasirinkime.

Dar vienas nuvykimas į kapinaites. Karagandos Senamiesčio. Ieškojom kapų, radom, kaip visada rovėm žoles, dažėm tvoreles, paminklus. Vienu metu buvome visi demotyvuoti. Prisėdom ir sėdim 10 minučių, nes reikia tik pasikalbėti su kitu ekspedicijos dalyviu. Tai ir parodė mūsų komandos stiprybę, vienybę. Vėliau vėl dažom. Visas emocijas atstatė kryžiaus gamyba po vakarienės. Visi pasiskirsto darbais ir iki 1 val. nakties dirbame su mediena ir su savo mintimis. Visi buvo užsivedę, fantastiška nuotaika.

Vakaras. Grįžom po itin produktyvios darbo dienos Abajaus kapinėse. Virš 10 kapų radome. Kai kuriuos spėjome sutvarkyti, jaučiasi nuovargis, bet komandos atmosfera išlieka. Esame jau nebe tokie aktyvūs šnekėtis, bet palaikymo žodžio ar pokšto tikrai sulauksi. Įdomus momentas ir retas – Simonas Storpirštis rado Eduardo Storpirščio kapą. Sutvarkėm, bet geriausia vieta – tai Simono malda prie galimo giminaičio kapo vietos. Palikome jį vieną su savo mintimis, jam to reikėjo. Apsipirkom likusioms dienoms Kazachstane. Tai didžiausia parduotuvė matyta Kazachstane. Pagaliau šįvakar bus

troškinyis ir didžiojo kryžiaus – esminio mūsų pėdsako – gamyba. Laukiu. Bus laužas, gera nuotaika ir bendras pasiektas rezultatas.

07.26–29

Šią dali rašau jau Lietuvoje. Neturėjau minutės brūkštelti žinutę į dienoraštį. Pasikeitė ir sąlygos: miegojom po 3–4 val., kai prieš tai susiplanuodavome 6–7 val. Nieko, tai nenusiskundimas, tiesiog nesinori rašyti, nesinorėjo tik sudėlioti faktus. Taško ant „i“ visada reikia. Pasisitengsiu viską perteikti dabar atsidaręs saulėgražų, pirktų Kazachstane sunkiai dienai, bet taip ir nepanaudojęs. Kažkaip itin sunkių momentų, be emocijų, ir nebuvo.

Mūsų svarbiausias užduotis buvo iki penktadienio vakaro (27 d.) paruošti likusius du kryžius, kuriuos bendrai visa 24 žmonių komanda pakelsime. Tam dirbome 26 d. naktį ir nuėjome miegoti tik 3 val. nakties. 27 d. dieną dar laukė paskutinių didelių kapinių žvalgymas. Mes jas vadinome „Šachtininkų kapinėmis“, nes ten ir buvo momumentas būtent šachtose dirbusiems ir vėliau mirusiems, tikriausiai kai kada nuo ligų, žmonėms. Lietuvių memorialinėje lentoje nebuvo, bet esame tikri, kad ne vienas lietuvis mirė apsinuodijęs dirbdamas vienoje ar kitoje šachtoje. Nemeluosiu, paskutinės dienos dviejų kapinių šukavimas ir tvarkymas nekėlė didelių emocijų. Turėjome tai padaryti iki susitikimo su Pietų grupe. Laukėmė vakaro, kai kartu statysime du masyvius kryžius. Vienas iš jų Lietuvos garbės konsulo Vitalijaus Tvarijono gamintas ir su mūsų pagalba iškeltas, kitas – didžiausias mūsų rankų darbo 4,8 m lietuviškas kryžius. Toks, kokį mus mokė gaminti meistras Algimantas iš Prienų.

Pietų grupė kelyje iš Balchašo, 5 valandų kelionėje, be kondicionieriaus, prakaite, bet tarp draugų, šeimoje. Mes pasiruošime: iki 20:30 reikia iškasti dvi duobes po 1.2 m skirtingose vietose (Saranėje ir Mamyčių kapinėse), kad didžiuliai kryžiai stovėtų dar ilgai. Čia buvo iššūkis, pasidalinome į dvi grupes. Jau kasant teko net lįsti į pačią duobę, kišti galvą, kad tik žemės būtų ištrauktos. Niekas nesibaidė to, 3–4 žmonės pasikeisdami likusius 30 cm iškėlėm iš gilios duobės. Kitiems teko daryti

saulutes, kiek sudėtingesnes nei pirmojo kryžiaus. Norėjome ir patys tobulėti, ir palikti gražiausia, ką galime pagaminti. Tiek merginos, tiek vaikinai griebėsi visų darbų, ar tai būtų skaptavimas, šlifavimas, braižymas, vinies kalimas ar duobės kasimas. Nepavykus visada gaudavai palaikymo, įveikus užduotį gaudavai plojimų bangą. Kaip paprasta buvo dirbti su šia komanda.

Susitikus turėjome itin greitai pastatyti kryžių. Po to reikėjo vykti į kitas kapines, nutolusias per dešimtis kilometrų. Su Pietų grupe susitikome jau temstant, pasilabinome ir kibome į darbus. Vaikinai ėmėsi statyti kryžių į duobę, merginos – susikibo ir užtraukė liaudies dainas. Kiek energijos ir jėgos buvo šiame procese. Žiūrint jau į stovintį kryžių buvo gera, buvo graudu, buvo įsimintina. Pirmas himnas kartu mus dar labiau apjungė. Kaip grįžus į stovyklavietę paminėjo Domas: „Mes buvome viena darni komanda. Tai buvo kažkas.“

Kam statėme kryžių būtent Saranėje? Pastatytas lietuviškas simbolis ne bet kam, o dviem lietuviams – Pranui Perevičiui ir Pranui Vitkauskui. Du laisvės kovotojai. Išvežti ir įkalinti už tai, kad nesutiko atiduoti galimybės gyventi laisvoje tėvynėje. Jie nepasidavė. „Tegul kiekvieną kovos brolių pažadins giesmės ir šauksmai – mes norim keltis...“ Toks užrašas pasitiko mus. Jį iškalė kalėjimo draugai ant P. Perevičiaus kapo kryžiaus. Šiems laisvės kovotojams sugiedojome Lietuvos himną. Su keletu dalyvių kalbėjomės: neleisime, kad skaudžių patirčių atminimas išnyktų kažkur Kazachstano stepėje. Širdys virpėjo stovint šalia mūsų rankų darbo kryžiaus ir kaupėsi emocija, kurį ne vienam pavirto džiaugsmo ašaromis. Daug ryškiau supratome mūsų visų misijos reikšmę, kai prisiskambinome Prano Perevičiaus anūkui Dariui. Pasakėme, kad kryžius žymės jo senelio atminimą dar ilgai, o balso iš Lietuvos mes negirdėjome kurį laiką, tik ašaras. Mūsų darbas buvo padarytas. Nors Darius dėkojo ir žodžiais, bet tos ašarų tylos sekundės buvo aiškiausias įrodymas mums patiems, kad įvykdėme prasmingą užduotį.

Kryžius stovės ir tarnaus ne tik kaip aiški rodyklė, kur palaidoti mūsų tautiečiai, bet taip pat saugos istorinę atmintį – priverstinai lageriuose kalėjusių ir mirusių lietuvių atminimą.

Skirtinga istorija yra su Mamyčių (Mamočkino) kapinėmis. Tai buvo jausmų ir emocijų jūra. Kiekvienas bent viduje verkė ar braukė ašarą pastačius kryžių būtent šiose kapinėse. Minėjau jau anksčiau, kad man norėjosi kuo greičiau išeiti. Pastatęs kryžių išėjau iš kapinių greitai. Nerodžiau niekam savo ašarų, aš dainavau jiems, nes jų likimas buvo ne jų rankose, o beširdžio režimo. Jie neturėjo pasirinkimo. Jie buvo vaikai.

07.28 Paskutinė diena Astanoje ir 07.29 ryte jau grįžtame namo. Lietuvos ambasadorius pavaišino pagal vietines tradicijas ruoštu plovu ir desertais. Viskas buvo itin skanu, bet svarbiausias buvo kitas jausmas. Mums nebereiks kilti nuo valgio ir šukuoti kapinių, ar gaminti kryžiaus, ruoštis kitai dienai. Mūsų ekspedicija nuveikė savo darbus šioje kelionėje į Kazachstaną. Buvo keista, nes kai kurie dalyviai sakė, kad nenori grįžti. Turbūt tada ir supratome, keliausime namo ir prasidės kitas etapas – dalijimasis mūsų sukaupta patirtimi, informacija su jaunimu Lietuvoje. Rokas sakėsi nesulauksiąs, kol galės bendraamžius padrašinti būti pilietiškais, sąmoningais lietuviais. Aš laukiau Lietuvos ne tik dėl to, bet ir todėl, kad pasiilgau nežmoniškai savo šeimos. Naršėm kitų šeimų istorijas šitas 11 dienų, o mūsų šeimos liko Lietuvoje. Liko laukti, kol mes įgyvendinsime misiją Lietuvai. Ne mažiau svarbi misija yra mūsų kiekvieno šeima. Tik darnios šeimos ir gali auginti Lietuvą, kurioje mes visi norime gyventi.

Grįžimas į mūsų ŽALIAJĄ Lietuvą. Kaip čia žalia, kiek čia gamtos ir kiek čia ramumos. Sėdžiu dabar Kaune ir perrašinėju dienoraštį ir džiaugiuosi būdamas savo žemėje, gimtinėje.

Jautriausia mano akimirka buvo Vilniaus oro uoste. Kol nusileidę laukėme savo bagažo, kuprinių. Atsidarė durys ir pamačiau 9 manęs laukiančius žmones: žmoną, sūnų, tėvus, draugus, bendradarbius ir tą akimirką aš viduje sprogau, veidu riedėjo ašara, atsitraukiau kiek atokiau nuo kelionės draugų. Net dabar rašydamas graudinuosi. Iš Kazachstano grįžau kitoks, kiek ramesnis, mažesnis, jautresnis. O ta akimirka, kai išėjom ir matėm visus tuos laukiančius žmones, man gražiausia akimirka buvo

atbėgantis sūnus ir žmona. Nenorėjau duoti jokių interviu ar kalbėtis su kitais. Kalbėjau su jais, su šeima, nes tik ji yra prasmė tikroji.

07.31

Baigiu perrašyti dienoraštį, laukia daug darbo, susitikimų, pokalbių, dalijimosi ir esu visu 100 proc. tame. Ekspedicija buvo vienas geriausių mano gyvenimo momentų ir tikiu, kad ne tik prisidėjau prie Lietuvos skaudžiųjų istorijos puslapių išsaugojimo, bet ir suradau naujų draugų, su kuriais galime kalnus nuversti dėl Lietuvos.